

AGNIESZKA FLOR-GÓRECKA

SYNTACTISCHE TOLERANTIE:
HOE VOORZETSELVOORWERPEN BIJ INTRANSITIEVE
WERKWOORDEN OOK IN EEN PASSIEVE ZIN KUNNEN
VOORKOMEN?

Abstract. Het doel van deze bijdrage is een antwoord te vinden op de vraag of intransitieve werkwoorden met voorzetselvoorwerpen gepassiveerd kunnen worden. Om dit antwoord te kunnen geven, wordt eerst het voorzetselvoorwerp gepresenteerd en een korte beschrijving van het Nederlandse passief gegeven.

Trefwoorden: voorzetselvoorwerp; Nederlands; intransitieve verba; passivering.

TER INLEIDING

Deze bijdrage tracht een antwoord te geven op de vraag of intransitieve werkwoorden met voorzetselvoorwerpen gepassiveerd kunnen worden. Om dit antwoord te kunnen geven, wordt eerst het voorzetselvoorwerp gepresenteerd en een korte beschrijving van het Nederlandse passief gegeven. Het voorzetselvoorwerp is een aanhoudend punt van discussie onder veel taalwetenschappers. We noemen hier slechts Hans Broekhuis, Timothy Colleman, A.M. Duinhoven, J. Hoeksema, Wim Klooster, Jan Luif, F.K.M. Mars, Harry C.B. Perridon, M.C. van den Toorn, E.C. Schermer-Vermeer, Willy Vandeweghe, Willy Vandeweghe en F.L. Zwaan (1972). Dit artikel is hoofdzakelijk gebaseerd op het onderzoek van Vandeweghe.

Dr. AGNIESZKA FLOR-GÓRECKA is assistent bij de Katedra Języka Niderlandzkiego (Vakgroep Nederlandse Taal) van het Instituut Taalkunde bij de Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II (Katholieke Universiteit van Lublin). Zij specialiseert zich in syntactische problematiek van het Nederlands voor Poolse studenten. Corerspondentieadres: Katedra Języka Niderlandzkiego IJ WNH, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Al. Raławickie 14 (CN-006), 20-950 Lublin, Polen; e-mail: aflor@kul.pl. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4015-8227>.

1. DEFINITIE VAN HET VOORZETSELVOORWERP

De definities van het voorzetselvoorwerp verschillen, omdat ze van verschillende uitgangspunten vertrekken en ook verschillende argumenten gebruiken om het voorzetselvoorwerp af te bakenen. Hierdoor lijkt de discussie oeverloos te worden.

In deze bijdrage wordt uitgegaan van de definitie van het voorzetselvoorwerp, zoals deze in de *Algemene Nederlandse Spraakkunst* is gegeven:

Het VOORZETSELVOORWERP is een zinsdeel dat bij bepaalde werkwoordelijke en naamwoordelijke gezegdes kan of moet voorkomen en de zelfstandigheid aanduidt waarop de door het gezegde uitgedrukte werking gericht is; het bestaat in principe altijd uit een voorzetselconstituent.

Het zinsdeel dat traditioneel als voorzetselvoorwerp bekend staat, heeft een omstreden status; zowel terminologisch als inhoudelijk is door taalkundigen bezwaar aangetekend tegen het begrip voorzetselvoorwerp. (ANS 1168 § 20.6.1)

De reden van dit uitgangspunt is dat de ANS in het Centraal-Europese gebied het vaakste als referentiegrammatica en handboek wordt gebruikt.

2. HET VOORZETSELVOORWERP ALS PROBLEMATISCHE CATEGORIE

Het sleutelbegrip heeft volgens de ANS een “omstreden status, zowel terminologisch als inhoudelijk.” De door de ANS genoemde “zelfstandigheid (...) waarop de door het gezegde uitgedrukte werking gericht is” wordt hierna uitgelegd. Hier vertoont het voorzetselvoorwerp betekenisovereenkomst met het lijdend voorwerp:

- (1a) Zoek je *je paraplu*? (ANS 1168 § 20.6.1)
- (1b) Zoek je *naar je paraplu*? (ANS 1168 § 20.6.1)
- (2a) Jan verwacht *de trein*. (Duihoven 40)
- (2b) Jan wacht *op de trein*. (Duihoven 40)

Qua vorm verschilt het voorzetselvoorwerp van het lijdend voorwerp omdat het een voorzetselconstituent is. Verder kan het ook bij naamwoordelijke gezegdes voorkomen, wat voor het lijdend voorwerp uitgesloten is. Het is vaak moeilijk het voorzetselvoorwerp te onderscheiden van een bijwoordelijke bepaling die in de vorm van een voorzetselconstituent optreedt:

(3a) Hij verdiepte zich *in de trein* meteen weer *in zijn boek*. (ANS 1169 § 20.6.1)

In de trein is hier een bijwoordelijke bepaling en *in zijn boek* een voorzetselvoorwerp. Vergelijk:

(3b) Hij verdiepte zich in de trein meteen weer *in het ochtendblad/in zijn papieren/in het driemaandelijks verslag/in De nieuwe taalgids*. (ANS 1169 § 20.6.1)

(3c) Hij verdiepte zich *op kantoor/bij zijn ouders/achter de kachel/aan het water* meteen weer in zijn boek. (ANS 1169 § 20.6.1)

Als het zinsdeel *in zijn boek* door iets anders wordt vervangen (waarbij de betekenisverhoudingen worden gehandhaafd), dan blijft het voorzetsel *in* onveranderd (2b). Als met het zinsdeel *in de trein* dezelfde proef wordt gedaan, kan *in* door andere voorzetsels worden vervangen (2c). Het voorzetsel dat een voorzetselvoorwerp inleidt, wordt een *vast voorzetsel* genoemd, maar voorzetsels bij bepalingen zijn variabel.

Volgens de ANS kan er maar één voorzetselvoorwerp in een enkelvoudige zin voorkomen. Het kan het enige voorwerp van de zin zijn, maar het kan ook gecombineerd worden met een lijdend voorwerp:

(4) Hij scheidde *het licht van de duisternis*. (*het licht*: lijdend voorwerp, *van de duisternis*: voorzetselvoorwerp) (ANS 1170 §20.6.1)

Willy Vandeweghe spreekt in zijn *Grammatica van de Nederlandse zin* in het zevende hoofdstuk over het voorzetselvoorwerp. Hij stelt het volgende:

Het voorzetselobject kan eerste of tweede object zijn bij de zinsrelator, en het wordt met het zinspredikaat verbonden door middel van een *vast* voorzetsel. Met 'vast' is bedoeld dat het voorzetsel paradigmaloos is: niet vervangbaar, uitbreidbaar of weglaatbaar. Dat komt dan weer omdat het **niet-autonoom** is: het kan niet zelfstandig een betekenisvolle verbinding leggen, maar fungeert enkel betekenisvol in combinatie met het predikaat. Dat houdt in dat de voorzetselkeuze al mee geprogrammeerd is in de keuze van het predikaat: dat zit in het lexicon opgeslagen mét het bijpassende voorzetsel. (95-96)

Met de term *zinsrelator* geeft Vandeweghe aan wat in de ANS en in traditionele schoolgrammatica's meestal met *gezegde* wordt aangeduid en met *predikaat* bedoelt hij hetgeen waaraan iets (hier het voorzetsel) refereert. Voorzetselvoorwerpen zijn als typische objecten meestal niet weglaatbaar, zij zijn dus een complement en geen satelliet, zoals de bijwoordelijke bepaling dit meestal wel is. De definitie van Jan Luif in zijn *In verband met de zin* lijkt simpeler te zijn:

[Voorzetselvoorwerpen] zijn te herkennen doordat ze beginnen met een voorzetsel dat een vaste combinatie vormt met het gebruikte werkwoord. (22-23)

en:

Werkwoord en voorzetsel hebben in deze combinatie samen een eigen betekenis. Die betekenis kan sterk afwijken van de betekenis die ze buiten deze combinatie hebben. (23)

3. HET CENTRALE PUNT: WAAROM EEN VOORZETSEL?

Zover ik kan zien, geeft geen enkel grammaticaboek aan *waarom* er een voorzetsel staat in deze constructie. Wel geeft Willy Vandeweghe een zekere duiding. Hij stelt: “in tegenstelling echter tot bij een direct object of een indirect object, impliceert het werkwoord niet dat X geaffecteerd wordt of enigerlei verandering ondergaat door de werking”. Vandeweghe ziet kortom het voorzetsel als een element dat het object op een zekere afstand zet.

Hieruit volgt dat dit voorzetsel wel enige betekenis of functie moet hebben, al is die wellicht slechts rudimentair. Als we voorzetsel-verbindingen nader bekijken, valt op dat er vaak een alternatief werkwoord mogelijk is met een direct object, dus een *niet op afstand gezet* object:

- (5a) De studenten kijken *naar* het bord
- (5b) De studenten zien het bord.

- (6a) De leraar spreekt *over* het voorzetselvoorwerp.
- (6b) De leraar noemt het voorzetselvoorwerp.

- (7a) De politicus hoedt zich *voor* grote fouten.
- (7b) De politicus vermijdt grote fouten.

In al deze gevallen geeft het in de prepositionele verbinding gebruikte werkwoord een grotere intensiteit van de handeling aan. Het ‘op afstand zetten’ lijkt dus een verscherping van de focus op het object met zich mee te brengen. Het duidelijkste is dat in geval van werkwoorden met dezelfde lexicale basis waarbij het éne met direct object transitief is en het andere met een prepositi-*oneel* object intransitief:

- (8a) Jan *betreurt* de nederlaag van zijn club.
- (8b) Jan *treurt om* de nederlaag van zijn club.

- (9a) Marie *bekijkt* de foto's van de vakantie.
 (9b) Marie *kijkt naar* de foto's van de vakantie.
 (10a) Susan en Piet *verwachten* de trein van tien over drie.
 (10b) Susan en Piet *wachten op* de trein van tien over drie.

In alle gevallen is de versie van het werkwoord met een voorzetselvoorwerp naar gevoel van een native speaker intensiever – de betekenis van het voorzetsel is dus kennelijk een indicator van intensiteit. De vraag waarom dan juist een specifiek voorzetsel noodzakelijk is (en geen ander – het gaat immers om een *vast* voorzetsel), is hiermee nog steeds niet beantwoord. Dat de oorspronkelijke betekenis gereduceerd is, is duidelijk. Maar dat een voorzetsel nodig is, eveneens.

4. HISTORISCHE VERANDERINGEN

Anders dan in moderne grammaticaboeken is er in werk van historici grammatici wel aandacht besteed aan het waarom van een voorzetselvoorwerp. Joop van der Horst (252-253, 470-471) signaleert dat het voorzetselvoorwerp als verschijnsel opkomt in het Middelnederlands, maar dat de categorie pas in de zestiende en zeventiende eeuw een duidelijke afbakening heeft gekregen. Hij geeft als vroegste voorbeeld de combinatie *gelooven aan* die al in het Oudnederlands voorkomt (*Heliand* vers 2230/2231):

- (11) *Liudeo so huilicon so thar **gilobit** tuo / **an** is uuord endi **an** is uuerc*
 [Aan al het volk dat daaraan gelooft / aan zijn woord en aan zijn werk.]

In het latere Middelnederlands krijgen werkwoorden die emotionaliteit uitdrukken als *hopen op*, *lachen om*, *verlangen naar* min of meer een vast voorzetsel, terwijl bij andere als *denken* bepaalde voorzetsels soms een tijdje voorkomen om dan weer te verdwijnen – van der Horst (699) geeft als voorbeeld *denken aan* naast *denken op* en *peinsen om*. Veel nu intransitieve werkwoorden met een voorzetselvoorwerp waren oorspronkelijk uitsluitend intransitief en zijn pas later een voorzetselvoorwerp zijn gaan toelaten, soms met een tussenfase. Een voorbeeld is *kijken* dat in de 17e eeuw bovendien soms stuivertje wisselde met *zien*. Vergelijk:

- (12a) *Hi **keec** van verren ende sach den roose.* (MNW)

- (12b) *Hier kon men allereerst den grooten toeloop **kijcken**.* (Vondel en Eneas 424)
– *kijken* betekent hier *zien*.

Overigens gebruikt Vondel omgekeerd *zien* (mét voorzetselvoorwerp) in de betekenis van *kijken*: *Oock zonder om te **zien naer** zijnen vriend* (Vondel en Eneas 421).

- (13a) *Hier, kyk maar eens **op** David en Batséba.* (Bekker en Deken 4: 226 (1786) – hier heeft *kyken* al de moderne betekenis.

Ook:

- (13b) *Daar zal ik niet **naar kyken**.* (Bekker en Deken, 1: 262 (1786)

Duinhoven (41) constateert in dit verband dat het vaak gaat om voorzetselbepalingen die “de sprong naar voorzetselvoorwerp hebben gemaakt” waarmee een nieuwe categorie is ontstaan. Hij ziet de reden van dit ontstaan in de oorspronkelijke categorie van een oorzakelijke voorzetselbepaling met genitief, waarbij de verbinding die door het wegvallen van de naamvallen op een andere wijze gelexicaliseerd moest worden. Het voorzetsel geeft in Duinhovens ogen (50-51) aan dat er een werking van het werkwoord op het door het voorzetsel aangesloten object is, terwijl “de binding tussem werkwoord en voorzetselvoorwerp minder nauw □is□ dan die tussem werkwoord en direct object”. Met andere woorden, waar het direct object wél een verandering ondergaat door de in het gezegde uitgedrukte handeling, is dat bij het voorzetselvoorwerp niet het geval.

5. ONDERSCHIEDINGSCRITERIA

Ook de criteria die gebruikt worden om het voorzetselvoorwerp te onderscheiden van andere categorieën, zorgen voor de problematische status van het voorzetselvoorwerp. Deze criteria zijn namelijk vaak ontoereikend voor een duidelijke definitie van deze categorie. Broekhuis (“Het voorzetselvoorwerp” 98) is van mening dat het “blijkt dat er tot op heden op dit terrein geen waterdichte criteria geformuleerd zijn, waarbij onder “waterdicht” lijkt te worden verstaan dat het betreffende criterium van toepassing is op alle voorzetselvoorwerpen en op geen enkele PP met een andere syntactische functie.”

Schermer-Vermeer (“De grammatische status” 12) bespreekt de criteria op grond waarvan het voorzetselvoorwerp geïdentificeerd zou kunnen worden¹:

¹ Daaronder is de niet-beklemtoonbaarheid van het voorzetsel niet vermeld (De Meersman 87).

- 1) het gaat om een ‘vast’, niet-vervangbaar, niet uitbreidbaar voorzetsel; werkwoord en voorzetsel vormen een betekenseenheid; het vaste voorzetsel kan niet als voldoende voorwaarde beschouwd worden, omdat er nog andere zinsdelen zijn die een vast voorzetsel hebben, zoals het handelend en meewerkend voorwerp; dit criterium is niet voor 100% sluitend: bij de inhoudsobjecten kan er wel sprake zijn van een vast voorzetsel, maar in veel mindere mate bij de partnerobjecten (zie verder onder twee voorzetselvoorwerpen); dit criterium heeft ook semantische gevolgen: de “nieuwe” betekenis van de combinatie werkwoord + voorzetsel wordt gelexicaliseerd, maar dat betekent niet dat de betekenis van de delen (vooral van het werkwoord) verandert: het complexe geheel: voorzetselvoorwerp + werkwoord heeft zijn eigen betekenis, maar die steunt voor een deel op de betekenis van haar delen.
- 2) het voorzetselvoorwerp is niet-weglaatbaar, werkwoord en voorzetselvoorwerp kunnen niet worden gescheiden (*?wachten zal Jan op de trein*), noch geïsoleerd (*?Jan wacht en wel op de trein*); dat klopt wel, maar transformatieproeven om dit criterium te bevestigen volstaan niet; de bekendste is de *en-doet-dat*-test; dit zou lukken alleen bij bepalingen omdat zij een minder nauwe band hebben met het gezegde: *Hij wachtte op zijn vader / op het perron. Hij wachtte, en deed dat op het perron. Hij wachtte, * en deed dat op zijn vader.*
- 3) het voorzetselvoorwerp kan (in tegenstelling tot de bijwoordelijke bepaling) in ‘gekloofde zinnen’ voorkomen (*waarop Jan wacht, is de trein; *waarop Jan wacht, is het perron*); dat is ook geen sluitend middel om het voorzetselvoorwerp af te bakenen van de bijwoordelijke bepaling. De reden hiervoor is dat deze zinnen erg zelden voorkomen en ongewoon zijn. De grammaticaliteit van gekloofde zinnen wordt door native speakers betwist:
 - (14) *Hij timmert met een klauwhamer.*
?Waarmee hij timmert, is een klauwhamer.
- 4) het voorzetselvoorwerp kan voorkomen als bijzin, aangekondigd door een voornaamwoordelijk bijwoord (*Jan wacht erop, dat de trein komt; *Jan wacht erop, dat het perron...*); dit criterium wordt ook “Paardekooper-criterium” genoemd (Vandeweghe en Devos 105), het criterium is al vermeld bij Den Hertog; er wordt betwist of enkel voorzetselvoorwerpen in staat zijn om een dergelijke zin te vormen, omdat

o.m. het handelend voorwerp (Schermer-Vermeer, “De grammatische status”) in zo’n zin kan vormen alsook enkele werkwoorden, bijv. *Wachten*. Paardekooper beschouwt dit laatste criterium sinds de 7^e druk van zijn *Beknopte ABN-syntaxis* (1986, 168-169) als het enige dat volledig sluitend is om het voorzetselvoorwerp af te bakenen.

Vandeweghe (“Het voorzetselvoorwerp” 89) wijst nog op andere basiskenmerken van het voorzetsel in kwestie, namelijk dat het niet-contrasteerbaar en (dus) onbeklemtoonbaar is, en in een zekere mate van willekeur en ondoorzichtigheid vertoont in de semantiek (waarom bijv. *geloven in*, maar *vertrouwen op*?). In twee opzichten zijn die criteria niet bevredigend.

Ze zijn niet selectief genoeg, waardoor sommige bijwoordelijke bepalingen niet worden uitgesloten; ofwel ze brengen niet alle verbindingen aan het licht die op grond van intuïtie en traditie voorzetselvoorwerp worden genoemd. (Duinhoven 41)

Er zijn twee groepen taalkundigen: diegenen die de laatste proef (het voorzetselvoorwerp kan voorkomen als bijzin, aangekondigd door een voornaamwoordelijk bijwoord) gebruiken om het voorzetselvoorwerp af te bakenen (enge afbakening) en een andere groep die deze niet gebruikt en ook gezegdes opneemt die geen voorzetselvoorwerpszin kunnen nemen (bredere afbakening). Zwaan, Paardekooper en Klooster hanteren een enge afbakening en Mars, Van den Toorn, De Schutter, Schermer-Vermeer, ANS en Vandeweghe een bredere.

Omdat verschillende auteurs verschillende criteria hanteren, bestaan er lijsten met voorzetselvoorwerpen met zeer verschillende aantallen werkwoorden (De Greve 75): Zo geeft Den Hertog (68-71) 432 werkwoorden, Paardekooper (175-179) 460 werkwoorden, de ANS (1170-1175) 784 werkwoorden en Vandeweghe (*Grammatica* 101-104) 458 werkwoorden.

6. TWEE VOORZETSELVOORWERPEN

Vandeweghe en Devos (112) geven twee voorbeelden van constructies waarin twee voorzetselvoorwerpen bij één werkwoord voorkomen:

(15) *Ik ben het met Pieter eens over de te volgen strategie.*

(16) *Ik was woedend op Jan over die stomiteit.*

Dit lijkt in strijd te zijn met de opvatting van de ANS dat er maar één voorzetselvoorwerp in een enkelvoudige zin kan voorkomen (uniciteitsprincipe, vergelijk *Grammatica* 38).

Het uniciteitsprincipe nu voorspelt dat de twee objecten met vast voorzetsel relationeel verschillend in het zinsverband ingepast zitten; er is overigens een parallelie met de tegenstelling direct object-indirect object. (*Grammatica* 100)

Vandeweghe verdeelt deze categorie in een *inhoudsobject* (het eerste voorzetselvoorwerp of voorzetselvoorwerp van de eerste rang (VzO-1, verg. *Grammatica* 100) dat aan het voorzetselvoorwerpszinscriterium voldoet, semantisch met het lijdend voorwerp overeenkomt en relationeel ermee verwant is, en in een *partnerobject* (het tweede voorzetselvoorwerp of het voorzetselvoorwerp van de tweede rang (VzO-2, verg. *Grammatica* 100) dat analogie vertoont met het indirect object. Het inhoudsobject geeft het voorwerp aan waarop de werking betrokken is (Duinhoven 50). Het inhoudsobject valt samen met de enge afbakening, omdat het kan voorkomen in een bijzin met voornaamwoordelijk bijwoord (zie onder 4. 4). Werkwoorden die een inhoudsobject kunnen hebben, zijn van abstracte mentale aard, bijv. *denken, houden, lijden, overtuigen, twijfelen*.

Het partnerobject begeleidt predicaten die een concrete referent als object hebben. Dit object is tegenspeler van het subject en als zodanig meer verwant met het indirect object. Werkwoorden die een partnerobject kunnen hebben, zijn bijv. *grenzen, lijken, spreken, vechten*. Het partnerobject voldoet niet aan het Paardekooper-criterium. Typisch voor het partnerobject is dat het vaak zijn oorspronkelijke betekenis behoudt, bijv. het werkwoord *grenzen* selecteert het voorzetsel *aan*: een land grenst aan een ander land – er is dan sprake van fysiek contact.

Het voorzetsel bij het partnerobject is zelfstandiger dan bij het inhoudsobject, wat betekent dat ook andere voorzetsels gebruikt kunnen worden in plaats van het ‘officiële’, zonder dat de zin ongrammaticaal of onbegrijpelijk wordt. Het werkwoord behoudt zijn eigenlijke betekenis (voorbeelden De Greve 42):

- (17a) Ik worstelde *met* de examenvragen.
- (17b) Het peloton worstelde *tegen* de wind.
- (17c) De militant worstelde *voor* een plekje op de kieslijst.
- (17d) Doorheen de mensenmassa worstelde ik me *naar* de EHBO-tent.

De mogelijkheid om verschillende voorzetselvoorwerpen in één enkelvoudige zin te gebruiken is beperkt en het aantal werkwoorden dat het

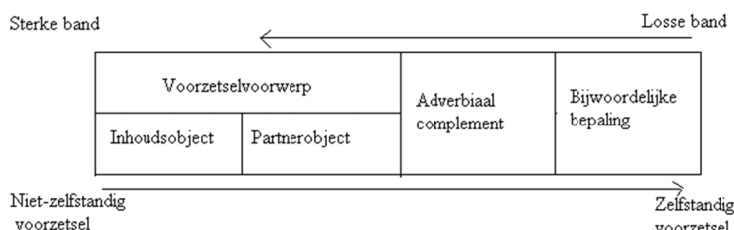
toelaat is klein. Het uniciteitsprincipe wordt daarbij behouden, omdat in een zin nooit twee partner- of twee inhoudsobjecten voorkomen, maar altijd één van elk. In de twee inleidende voorbeelden (15) en (16) zijn er dus twee voorzetselvoorwerpen in elke zin maar wel twee verschillende types voorzetselvoorwerpen, namelijk één inhoudsobject: *over de te volgen strategie*, *over die stommiteit*, en één partnerobject: *met Pieter*, *op Jan*.

De voorzetselvoorwerpen van de eerste rang volgen verplicht op het lijdend voorwerp, voorzetselconstituenten met andere functie zijn vrijer qua plaatsing:

(18) De rechter heeft <*tot vijf jaar gevangenisstraf> Jan / iemand <tot vijf jaar gevangenisstraf> veroordeeld.

(19) ... dat Els <met Karel> lange gesprekken <met Karel> voerde.

De Greve (73) spreekt erover dat het geheel aan constructies die opgebouwd zijn uit een combinatie van werkwoord met een voorzetselconstituent als een continuüm gezien kan worden. De band van het voorzetselvoorwerp met het werkwoord wordt nauwer en de betekenis van het voorzetsel minder zelfstandig wanneer men van bijwoordelijke bepaling over adverbiaal complement naar voorzetselgroep gaat. De band van het werkwoord en het voorzetsel wordt ook nauwer in het inhoudsobject, het voorzetsel in het partnerobject is zelfstandiger:

7. PASSIEF

De Nederlandse taal kent het *echte passief* ofwel het persoonlijke passief met aanwijsbaar grammaticaal onderwerp (“prototypisch”, zie Shibatani 837) alsook het *onechte passief* ofwel het onpersoonlijk passief of pseudo-passief (Kirsner 1), waarin het grammaticaal onderwerp voorkomt in de vorm van presentatief *er*. Het *semi-passief* (het krijgen-passief) en enkele andere con-

structies met een passieve waarde worden hier buiten beschouwing gelaten. De zinnen (20a) en (20b) illustreren de zogenoemde echte lijdende vorm:

(20a) *De huizen werden verwoest.*

(20b) *De kaas werd gegeten.*

De zogenoemde onechte lijdende vorm wordt geïllustreerd door de zinnen (21a) en (21b):

(21a) *Er werd gefloten.*

(21b) *Er werd gegeten.*

De voorbeelden komen uit Kirsner (1). Zowel in een persoonlijke passiefconstructie alsook in de onpersoonlijke passiefconstructie worden in het algemeen drie elementen onderscheiden: het grammaticaal onderwerp, het logisch onderwerp en het predicaat.

7.1 HET PERSOONLIJK PASSIEF

Het grammaticaal subject is in de persoonlijke passiefconstructie aanwijsbaar:

(22) *De huizen worden volgende maand afgebroken.*

(23) *Die film is gisteravond door de RTL 5 uitgezonden.*

Dit is in zin (22) *de huizen* en in (23) *die film*. In persoonlijke passieven wordt het lijdend voorwerp (van de overeenkomstige actieve zin, hier: de huizen en die film) tot onderwerp gemaakt.

Het logisch onderwerp is dat deel van de passiefconstructie dat onderwerp zou zijn in de actieve pendant:

(24a) *De melk wordt **door de poes** opgedronken.* (passief)

(24b) ***De poes** drinkt de melk op.* (actief) (twee voorbeelden: ANS 1404 § 22.1.3)

In zin (24a) treedt het logisch onderwerp op in de vorm van een *door-bepaling* die ook *handelend voorwerp*, (*bijwoordelijke bepaling van de handelende persoon* of *passieve door-bepaling* genoemd wordt (Luif 29).

Ik ben met Kirsner (1) van mening dat het persoonlijk passief zowel van transitieve alsook van pseudo-transitieve werkwoorden gevormd kan wor-

den. Het direct object van de actieve pendant wordt het subject in de passieve zin en het subject van de actieve zin wordt dan de door-bepaling:

(25a) *Ik koop een boek.*

(25b) *Het boek wordt door mij gekocht.*

(26a) *Ik eet warme soep.*

(26b) *De warme soep wordt door mij gegeten.*

Passievorming is in het algemeen mogelijk bij transitieve werkwoorden zoals boven vermeld. Maar soms kan men een transitieve verbinding niet in het passief omzetten. In deze bijdrage ga ik er niet dieper op in.

7.2 HET ONPERSOONLIJK PASSIEF

Het grammaticaal onderwerp neemt in de onpersoonlijke passiefconstructie de vorm aan van het presentatief *er*, ook het expletief *er* genoemd. Dit *er* is geen aanwijsbaar onderwerp in de zin van de definitie van de ANS of Kirsner, maar toch reëel aanwezig. ANS ziet *er* als een presentatief bijwoord, dat gebruikt wordt als het onderwerp ontbreekt:

(27) *Er wordt gezongen.*

(28) *Er is vanmiddag opgebeld.* (twee voorbeelden: ANS 1997:471 §8.6.3.2)

Het logisch onderwerp met referentiële betekenis is in onpersoonlijke passieve zinnen niet of zelden uitgedrukt, maar het is wel impliciet aanwezig en verwijst naar een menselijke en niet specifieke agens (of zoals sommige taalkundigen stellen: een bezielde actant, omdat zinnen zoals: *Er wordt geblast*, ook mogelijk zijn, verg. Frajzyngier 281-283)².

Het onpersoonlijk passief wordt volgens Comrie (1977:51) alleen van onovergankelijke werkwoorden gevormd. Kirsner (1, vbb. 25 en 26) en Klooster en Kraak (182, 184, vbb. 27-29) geven aan dat het onpersoonlijk passief mogelijk is bij intransitieve en pseudo-transitieve verba:

(29) *Er werd gefloten.*

(30) *Er werd gegeten*

² Bij Klooster en Kraak is de zin: **Er wordt geblast* als ongrammaticaal van een asterisk voorzien. Bij Klooster (*Grammatica* 119): zo kan iemand tegen zijn hond zeggen: *Nee Max, er wordt nu niet meer geblast*. Dat is het enige voorbeeld dat ik in de vakliteratuur heb gevonden waarbij van een werkwoord dat niet naar een menselijke agens verwijst het onpersoonlijke passief wordt gevormd.

- (31) *Er wordt goed gewerkt.*
 (32) *Er wordt voortdurend gelezen.*
 (33) *Er was voortdurend gelezen.*

Van werkwoorden zonder menselijke referent (agens) is het onmogelijk onpersoonlijke passieven te vormen (ANS 1417 § 22.3.1):

- (34) **Er wordt geregend.*
 (35) **Er wordt geblaas.*

8. HET PASSIEF MET VOORZETSELVOORWERPEN

Het uitgangspunt van deze bijdrage is ANS, daarom zal ik me op de lijst van predicaten met voorzetselvoorwerpen van ANS concentreren. Willy Vandeweghe beschrijft in zijn artikel “Categorieën van predicaten met voorzetselvoorwerp” de resultaten van een onderzoek dat hij heeft gedaan. In het kader van dit onderzoek is een volledige lijst gemaakt van 710 werkwoorden met voorzetselobject uit de lijst van de ANS (1170-1175 § 20.6.2). De predicaten op grond waarvan de semantische onderverdeling is gemaakt, verschijnen in diverse types: gewone werkwoorden (transitief of intransitief), vast reflexieve werkwoorden, copulatieve constructies of vaste combinaties met een betekenisarm werkwoord.

Vandeweghe heeft alle werkwoorden in drie semantische klassen verdeeld: psychologische (bijv. *beminnen, haten, nastreven, houden van, zich ergeren aan, rekenen op, streven naar,...*), communicatieve predicaten (bijv. *spreken met iemand over iets, aansporen tot, confronteren met, protesteren tegen, afgeven op,...*) en predicaten van betrekking (bijv. *betrekking hebben op, samengaan met, gaan om, vergelijken met, lijken op, grenzen aan,...*).

Bij de Nederlandse transitieve psychologische werkwoorden kan de subjectfunctie ingenomen worden door zowel de experiencer (bijv. *beminnen, vrezen, preferen*) als de stimulus of cause(r) (bijv. *ergeren, storen, op de zenuwen werken*). Bij de werkwoorden met een voorzetselvoorwerp is het subject de experiencer en in het voorzetselvoorwerp wordt de stimulus of cause(r) genoemd. Bij communicatieve predicaten is het subject in de regel agens, omdat communicatie vooral op een handeling berust. Hier komen ook werkwoorden voor met twee voorzetselvoorwerpen bijv. *spreken met iemand over iets* of een combinatie van direct object en voorzetselvoorwerp, bijv. *iemand aansporen tot iets*. Bij de groep relationele predicaten (*lijken op,*

dienen tot, betrekking hebben op, ...) heeft het subject de rol van experiencer, zoals bij de psychologische predicaten.

Het subject bevindt zich op een schaal van meer naar minder agentief afhankelijk van de werkwoordbetekenis: van agens (*invloed uitoefenen op, breken met, dwingen tot*) tot experiencer (*lijken op, grenzen aan*).

Tabel 1. Voorbeelden per semantisch en constructioneel subtype.³

	Intransitief ww.	Transitief ww.	Reflexief ww.	Koppel ww. met complement	Lege ww. met vast complement
PSY	<i>houden van, rekenen op, streven naar, lijden (aan), geloven (aan)</i>	<i>iem. benijden (om), iem./iets herkennen (aan)</i>	<i>zich ergeren aan, zich verge-noegen(in), zich schamen (voor), zich verdiepen (in)</i>	<i>blij zijn (met/ om), tevreden zijn (over/met), versted staan (over/van), kaopt gaan (aan), wijs raken (uit)</i>	<i>Voldoening beleven (aan), lak hebben (aan), spijt hebben (van), medelijden hebben (met)</i>
CMM	<i>spreken (met x over y), refereren (aan), zweren (bij), wedden (om), afgeven (op), protesteren (tegen)</i>	<i>aansporen (tot), confronteren (met), herinneren (aan), wijzen (aan), aanzetten (tot)</i>	<i>zich beroepen (op), zich beklagen (over), zich uitlaten (over), zich verontschuldigen (voor)</i>	<i>sprake zijn (van)</i>	<i>kritiek uitoefenen (op), kwaadspreken (van), het woord richten (tot)</i>
REL	<i>samengaan (met), gaan (om), lijken (op), verschillen (van), grenzen (aan), breken (met), heersen (over), afhangen (van)</i>	<i>vergelijken (met), bevrijden (van), omzetten (naar), veranderen (in), vervangen (door), blootstellen (aan), betrekken (bij)</i>	<i>zich aansluiten (bij), zich ontdoen (van), zich onttrekken (aan), zich beidenen (van), zich verbergen (achter)</i>	<i>gebukt gaan (onder), ontbloot zijn (van), bloot staan (aan)</i>	<i>betrekking hebben (op), invloed hebben (op), deel uitmaken (van), baat hebben (bij), profijt trekken (van/uit)</i>

³ Ik heb die tabellen overgenomen uit Vandeweghe ("Categorieën").

Tabel 2. Kwantitatieve verhoudingen tussen de semantische categorieën.

	Intransitief ww.	Transitief ww.	Reflexief ww.	Koppel ww. met compl.	Lege ww.'s met vast compl.	TOT
PSY	114 (44%)	12 (12%)	61 (62%)	92 (68%)	58 (49%)	337 (48%)
CMM	60 (23%)	37 (37%)	8 (8%)	1 (1%)	10 (8)	116 (16%)
REL	85 (33%)	52 (52%)	29 (30%)	40 (30%)	51 (43%)	257 (36%)
TOT	259 (100%)	101 (100%)	98 (100%)	133 -(100%)	119 (100%)	710 (100%)

Tabel 3. Kwantitatieve verhoudingen tussen de constructietypes.

	Intransitief ww.	Transitief ww.	Reflexief ww.	Koppel ww. met compl.	Lege ww.'s met vast compl.	TOT
PSY	114 (33%)	12 (5%)	61 (18%)	92 (27%)	58 (17%)	337 (100%)
CMM	60 (52%)	37 (32%)	8 (7%)	1 (1%)	10 (8)	116 (100%)
REL	85 (33%)	52 (20%)	29 (12%)	40 (15%)	51 (20%)	257 (100%)
TOT	259 (36%)	101 (14%)	98 (14%)	133 -(19%)	119 (17%)	710 (100%)

Vandeweghe stelt bovendien nog twee tabellen met het cijfermateriaal voor, op grond waarvan geconstateerd kan worden dat de psychologische werkwoorden de grootste groep vormen (48%), waarin slechts 12% transitieve werkwoorden voorkomen. In de groep psychologische werkwoorden verschijnen vooral intransitieve en reflexieve werkwoorden, samen met combinaties van een koppelwerkwoord en leeg werkwoord, wat wordt toegeschreven aan het feit dat deze werkwoorden geen echte handeling aangeven maar meer een toestand.

Minimaal een derde (259 = bijna 37%) van alle semantische klassen zijn intransitief, bij de communicatieve predicaten zelfs de helft. Dat betekent dat het werkwoord vergezeld gaat van een subject en een voorzetselvoorwerp. Transitieve werkwoorden, waarbij een direct object voorkomt samen met een voorzetselvoorwerp, vormen een kleine minderheid (14%), met een een derde bij de communicatieve werkwoorden. Dat is niet zo verbazing-

wekkend, omdat zoals boven geschreven communicatie een handeling is en handelingswerkwoorden heel vaak transitief zijn.

Op grond van het onderzoek van Vandeweghe kunnen we vaststellen dat de meeste predicaten met een voorzetselvoorwerp van de ANS-lijst intransitief zijn. We hebben reeds boven geconstateerd dat intransitieve werkwoorden gepassiveerd kunnen worden. We gaan nu kijken wat er gebeurt met het voorzetselvoorwerp in een passieve zin.

VOORBEELDEN VAN HET PASSIEF
MET INTRANSITIEVE VOORZETSELVOORWERP-WERKWOORDEN

- (36a) De kleine kinderen kijken vaak *naar gewelddadige films*.
 (36b) Er wordt (door kleine kinderen) vaak *naar gewelddadige films* gekeken. (Broekhuis, "Het voorzetselvoorwerp" 115)
- (37a) De ouders klagen vaak *over de serie*.
 (37b) Er wordt (door de ouders) vaak *over de serie* geklaagd. (Broekhuis, "Het voorzetselvoorwerp" 115)
- (38a) Men wachtte wel een uur *op de trein*.
 (38b) Er werd wel een uur *op de trein* gewacht.
- (39a) Men zocht *naar verschillende objecten* tijdens het moordonderzoek.
 (39b) Er werd gezocht *naar verschillende objecten* tijdens het moordonderzoek.
- (40a) Hij trok *aan een touw*.
 (40b) Er werd door hem *aan een touw* getrokken.
- (41a) Jan treurt *om de nederlaag* van zijn club.
 (41b) Er wordt (door Jan) *om de nederlaag* van de club getreurd.
- (42a) De leraar spreekt *over het voorzetselvoorwerp*.
 (42b) Er wordt (door de leraar) *over het voorzetselvoorwerp* gesproken.
- (43a) Het voltallige publiek keek *naar de lezing* van de beroemde schrijver uit.
 (43b) Er werd door het voltallige publiek uitgekeken *naar de lezing* van de beroemde schrijver.
- (44a) Men maakte plaats *voor de Koningin*.
 (44b) Er werd plaats gemaakt *voor de Koningin*.
- (45a) Ze werkten voor lange tijd *aan de spoorwegbrug*.
 (45b) Er werd voor lange tijd gewerkt *aan de spoorwegbrug*.
- (46a) Men lachte *over de stomiteiten* van zijn broer.
 (46b) Er werd gelachen *over de stomiteiten* van zijn broer.

Op grond van alle voorbeelden kan worden opgemerkt dat prepositionele objecten in een passieve zin kunnen voorkomen zonder hun functie te veranderen. Dat gebeurt vooral in een onechte passieve zin, omdat het grootste aantal werkwoorden met voorzetselvoorwerpen intransitieve werkwoorden zijn.

CONCLUSIE

In dit artikel is een poging gedaan om een antwoord te geven op de vraag of intransitieve werkwoorden met voorzetselvoorwerpen gepassiveerd kunnen worden. Dat blijkt bij controle inderdaad het geval te zijn, waarbij het voorzetselvoorwerp niet van functie verandert. Anders dan directe objecten worden zij dan echter geen subject, maar verschijnt er een constructie met onpersoonlijk passief die een zekere parallellie vertoont met de voorzetselvoorwerpszinsproef van Luif:

De leerlingen keken met verbazing naar de voorbeelden op het bord.

Er werd door de leerlingen met verbazing naar de voorbeelden op het bord gekeken.

Verg. De leerlingen keken met verbazing ernaar dat de voorbeelden op het bord stonden.

De parallellie is gelegen in het feit dat *er* hier verwijst naar *naar de voorbeelden*, al zal dit gewoonlijk niet als een 'gekloofd subject' of iets dergelijks worden beschouwd.

Het voorzetselvoorwerp gedraagt zich bij passivering op soortgelijke wijze als het indirect object dat evenmin van vorm en functie verandert.

In tegenstelling tot direct object of indirect object impliceert het intransitief werkwoord met vast voorzetsel niet dat X geaffecteerd wordt of enigerlei verandering ondergaat door de werking. Het voorzetsel moet een betekenis en functie hebben in de constructie, omdat die anders wel door een directe aansluiting vervangen zou zijn. Waarom überhaupt en waarom dit en niet ander vast voorzetsel wordt gebruikt bij een bepaald intransitief werkwoord dat gepassiveerd kan worden, geven grammaticaboeken niet aan maar daar kan de historische taalkunde wellicht uitsluitsel over geven.

Werkwoorden met een vast voorzetsel geven meestal een grotere intensiteit (grotere inspanning voor de agens bij de uitvoering van de handeling)

aan dan werkwoorden met direct object. Het uiteindelijk gekozen vaste voorzetsel heeft oorspronkelijk te maken gehad met de gevoelde logica van de (denkbeeldige) richting.

BIBLIOGRAFIE

- Bekker, Elizabeth, en Aagje Deken. *Historie van den Heer Willem Leevend*. Deel 1-8, Isaac van Cleef, 1784-1785.
- Bennis, Hans. *Syntaxis van het Nederlands*. Amsterdam University Press, 2000.
- Broekhuis, Hans. “Dubbel-voorzetselconstructies?” *Patroon en argument. Een dubbelfeestbundel bij het emeritaat van William van Belle en Joop van der Horst*, red. Freek Van de Velde, Hans Smessaert, Frank Van Eynde en Sara Verbrugge, Universitaire Pers Leuven, 2014, pp. 103-115.
- Broekhuis, Hans. “Het voorzetselvoorwerp”. *Nederlandse Taalkunde*, vol. 9, 2004, pp. 97-132.
- Broekhuis, Hans. “Worstelen met het voorzetselvoorwerp: opmerkingen bij Ina Schermer-Vermeers artikel”. *Nederlandse Taalkunde*, vol. 12, 2007, pp. 351-358.
- Carnie, Andrew, en Heidi Harley. “Existential impersonals”. *Studia Linguistica*, vol. 59, 2005, pp. 46-65.
- Colleman, Timothy. *Voorlopige voorzetselobjecten en de zgn. “haatconstructie”*, 2002. Manuscript.
- Comrie, Bernard. “In defense of spontaneous demotion: The impersonal passive”. *Grammatical relations*, v. 8, red. Peter Cole en Jerrold M. Sadock, Academic Press, 1977, pp. 47-58.
- Duinhoven, A.M. “Het voorzetselvoorwerp een zinspatroon in wording”. *De Nieuwe Taalgids*, vol. 82, nr 1, 1989, pp. 40-54.
- Flor-Górecka, Agnieszka. *Een contrastief onderzoek naar gebruik van het passief in literaire vertalingen Nederlands-Pools en Pools-Nederlands. Casus Mulisch en Myśliwski*. Wydawnictwo KUL, 2020.
- Frajzyngier, Zygmunt. “Indefinite agent, passive and impersonal passive: a functional study”. *Lingua*, vol. 58, nr. 3-4, 1982, pp. 267-290. doi: 10.1016/0024-3841(82)90036-5.
- Greve, Willem de. *De problematische status van het voorzetselvoorwerp in het moderne Nederlands. Een kritisch literatuuronderzoek*, Universiteit Gent, 2008. Masterscriptie.
- Haeseryn, W., K. Romijn, G. Geerts, J. de Rooij en M.C. van den Toorn, redactie. *Algemene Nederlandse Spraakkunst*, 2e dr. Groningen, Martinus Nijhoff/Deurne, Wolters Plantyn, 1997.
- Hertog, Cornelis Herman den. *Nederlandse Spraakkunst. Eerste stuk. De leer van de enkelvoudige zin*. W. Versluys Uitgeversmaatschappij B.V., 1972.
- Hoeksema, Jack. “De plaats van het voorzetselvoorwerp”. *Nederlandse Taalkunde*, vol 19, nr 2, 2014, pp. 221-244.
- Hopper, Paul J., en Sandra A. Thompson. “Transitivity in grammar and discourse”. *Language*, vol. 56, nr 2, 1980, pp. 251-299.
- Horst, Joop van der. *Geschiedenis van de Nederlandse Syntaxis*. Vols. 1-2. Universitaire Pers Leuven, 2008.
- Kirsner, Robert. “De ‘onechte lijdende vorm’”. *Spektator*, vol. 6, 1976-1977, pp. 1-18.

- Klooster, Wim G., en Albert Kraak. *Syntaxis*. Culemborg/Keulen, Stam-Kemperman, 1968.
- Klooster, Wim. *Grammatica van het hedendaags Nederlands. Een volledig overzicht*. Den Haag, Sdu Uitgevers, 2001.
- Luif, Jan. *In verband met de zin*. Amsterdam University Press, 2002.
- Mars, F.K.M. "Over oorzakelijke en andere voorwerpen". *De Nieuwe Taalgids*, vol. 62, 1969, pp. 368-376.
- Meersman, A. de. "Voorzetselobjecten en bijwoordelijke bepalingen: de gekloofde zinproef beproefd". *Vruchten van z'n akker. Opstellen van (oud)-medewerkers en oud-studenten van prof. V. F. Vanacker*, red. Magda Devos en Johan Taeldeman, Seminarie voor Nederlandse Taalkunde en Vlaamse Dialectologie RUG, Gent, 1986, pp.79-90.
- Paardekooper, Petrus C. *Beknopte ABN-syntaxis*, 7. dr. P.C. Paardekooper, 1986.
- Perridon, Harry C.B. "Voorzetselvoorwerpen in het Nederlands en in het Zweeds". Marysa De-moor, *De kracht van het woord. 100 jaar Germaanse filologie aan de RUG (1890-1990) 1. Taalkunde*. Gent, Seminarie voor Duitse Taalkunde, 1991, pp. 227-241.
- Rijt, Jimmy H. M. van. "Discussiëren met taalkundigen over het voorzetselvoorwerp". *Waar ben ik en waar moet ik naartoe? Een afscheidsbundel voor Hans Wegman*, red. Herman Giesbers, Esther Johanna Maria Hanssen, Roos Scharten, Hans Wegman, Gennep, Printmark VOF Editors, 2017, pp. 92-101. *ResearchGate*, www.researchgate.net/publication/319550604_Discussieren_met_taalkundigen_over_het_voorzetselvoorwerp.
- Schermer-Vermeer, E.C. "De grammatische status van het zogenaamde 'voorzetselvoorwerp' ". *GLOT* 11, 1988, pp. 11-27.
- Schermer-Vermeer, E.C. "Een ANS zonder voorzetselvoorwerp". *Gramma*, vol. 15, nr. 3, 1991, pp. 247-254.
- Schermer-Vermeer, E.C. "Het voorzetselvoorwerp en het begrip 'vorm' ". *De Nieuwe Taalgids*, vol. 83, 1990, pp. 238-247.
- Schermer-Vermeer, E.C. "Worstelen met het voorzetselvoorwerp". *Nederlandse Taalkunde*, vol. 11, 2006, pp. 146-167.
- Schermer-Vermeer, E.C. "Worstelen rond het voorzetselvoorwerp: een reactie op de opmerkingen van Hans Broekhuis". *Nederlandse Taalkunde*, vol. 11, 2007, pp. 358-365.
- Shibatani, Masayoshi. "Passives and related construction: A prototype analysis". *Language*, vol. 61, nr. 4, 1985, pp. 821-848.
- Toorn, M.C. van den. "Het voorzetselvoorwerp als nominale constituent". *Studia Neerlandica*, vol. 6, 1971, pp. 114-130.
- Vandeweghe, Willy, en Magdalena Devos. "Relationele subtypes bij voorzetselobjecten". *Leuvense Bijdragen*, vol. 92, 2003, pp. 103-114.
- Vandeweghe, Willy. "Het voorzetselvoorwerp en de hiërarchie der objecten". *Nederlandse Taalkunde*, vol. 16, 2011, pp. 88-101.
- Vandeweghe, Willy. *Categorieën van predicaten met voorzetselvoorwerp*. 2014, sites.uclouvain.be/bkl-cbl/wp-content/uploads/2014/08/vdw20111.pdf.
- Vandeweghe, Willy. *Grammatica van de Nederlandse zin*. 6. dr. Garant, 2009.
- Vondel, Joost van den, vertaler. *Publius Vergilius Marros Wercken in Nederduitsch dicht*. Amsterdam, Weduwe Abraham de Wees, 1660.
- Zwaan, F.L. "Het voorzetselvoorwerp". *Levende Talen*, 1972, pp. 347-350.

SYNTAKTYCZNA TOLERANCJA:
CZY MOŻLIWE JEST UTWORZENIE STRONY BIERNEJ DLA CZASOWNIKÓW
NIEPRZECHODNICH Z DOPEŁNIENIEM PRZYIMKOWYM?

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu jest znalezienie odpowiedzi na pytanie, czy można utworzyć stronę bierną dla czasowników nieprzechodnich z dopełnieniem przyimkowym. Najpierw zostało przedstawione dopełnienie przyimkowe, a następnie krótko strona bierna w języku niderlandzkim. Wskazane zostały też warunki, jakie musi spełniać czasownik nieprzechodni z dopełnieniem przyimkowym, by utworzenie strony biernej było możliwe.

Słowa kluczowe: język niderlandzki; dopełnienie przyimkowe; czasowniki nieprzechodnie; tworzenie strony biernej.

SYNTACTIC TOLERANCE:
IS IT POSSIBLE TO PASSIVISE INTRANSITIVE VERBS
WITH PREPOSITIONAL OBJECTS?

Summary

The aim of this article is to answer the question whether it is possible to form a passive voice of intransitive verbs with prepositional objects. First, I present the information concerning prepositional objects and subsequently provide a brief discussion of the passive voice in Dutch. I also present conditions under which an intransitive verb with a prepositional object is allowed to undergo passivisation.

Key words: the Dutch language; prepositional objects; intransitive verbs; passivisation.